

УДК 347.122

Ірина Венедіктова,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна

ЗАХИСТ ІНТЕРЕСІВ У ПРАВОВІДНОСИНАХ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ

Статтю присвячено аналізу правової категорії «охоронюваний законом немайновий інтерес» і її співвідношення із категорією «особисте немайнове право». Розглянуто здійснення охоронюваних законом немайнових інтересів з точки зору плюралістичної і моністичної концепцій. Відображена роль категорії інтересу в законодавчому закріпленні множини особистих немайнових прав у ракурсі її системно-структурної побудови. Зроблено загальний висновок, що охоронюваний законом особистий немайновий інтерес слугує системоутворюючим чинником щодо закріплених особистих немайнових прав, адже окреслює їх внутрішню диференціацію на групи та визначає перспективи закріплення нових особистих немайнових прав.

Ключові слова: охоронюваний законом особистий немайновий інтерес, особисте немайнове право, плюралістична концепція, моністична концепція.

Дослідження захисту охоронюваних законом інтересів у правовідносинах щодо здійснення особистих немайнових прав слід розпочати з визначення співвідношення між категоріями «особисте немайнове право» та «особистий немайновий інтерес», оскільки доктринальна дискусія з приводу розмежування понять «суб'єктивне цивільне право» та «охоронюваний законом інтерес» в контексті захисту особистісної немайнової сфери має свою специфіку. Таким чином іншим чином до проблеми визначеності категорії «охоронюваний законом інтерес» звертались Ю. С. Гамбаров, І. А. Покровський, Є. В. Пассек, В. П. Грибанов, В. К. Попов, С. М. Братусь, М. В. Вітрук, Р. Є. Гукасян, М. Д. Єгоров, О. С. Йоффе, О. О. Красавчиков, М. І. Барінов, М. І. Матузов, В. О. Рясенцев, О. В. Малько, Є. В. Вавілін, Р. О. Стефанчук, О. М. Вінник, С. В. Михайлов, І. А. Бірюков, О. В. Власова, Ф. О. Богатирьов. При цьому необхідно зазначити відсутність єдиного бачення даного питання, що зумовлено як різними поглядами на розуміння сутності охоронюваного законом інтересу, так і розбіжностями в розумінні правової природи та змісту особистого немайнового права.

У першу чергу, розуміння поняття

«охоронюваний законом особистий немайновий інтерес» залежить від відповіді на запитання: чи включаються особисті немайнові відносини до предмета цивільного права. З цього приводу О. О. Красавчиков умовно розподілив існуючі точки зору з цієї проблеми на три концепції: негативну, позитивну та радикальну [1]. Дані концепції достатньо повно проаналізовані в науковій літературі [2], що дозволяє не зупинятися на їх змісті в межах нашого дослідження, а лише відобразити зв'язок із категорією охоронюваного законом інтересу. Так, серед науковців, які обстоюють думку, що особисті немайнові відносини не можуть бути предметом цивільно-правового регулювання (негативна концепція), можна навести для прикладу міркування Є. О. Крашеннінкова. Науковець стверджував, що поширення неправдивих відомостей, котрі принижують честь і гідність громадянина, тягне за собою виникнення у потерпілого права вимоги на спростування таких відомостей. Будучи способом захисту охоронюваного законом інтересу потерпілого у відновленні належних умов формування суспільної оцінки, така вимога належить до числа охоронних суб'єктивних цивільних прав [3].

У силу взаємопов'язаності категорій особистого немайнового охоронюваного інтересу та особистого немайнового права, для їх розмежування необхідним є визначення змісту останнього. На предмет чого в науці цивільного права також відсутнє єдине бачення, а серед існуючих у літературі поглядів Р. О. Стефанчуком запропоновано виділяти декілька основних концепцій: «негативну», «пропіетарну» та «обмежено пропіетарну» [4]. Не вдаючись у детальний аналіз вказаних концепцій, зазначимо, що залежно від визнання за змістом особистого немайнового права позитивних правомочностей («пропіетарна» та «обмежено пропіетарна» концепції) чи заперечення наявності таких правомочностей («негативна» концепція), демаркаційна лінія між особистим немайновим правом та відповідним охоронюваним законом інтересом буде значно відрізнятися. Так, зокрема, М. Л. Нохріна (Апраніч) висловлює думку, згідно з якою усі особисті немайнові права є або абсолютними із «негативним» характером, або відносними із «негативним» характером, або абсолютними із «позитивним» характером [5]. При цьому автор наводить приклад, що з приводу честі, гідності і ділової репутації не виникає яких-небудь самостійних суспільних відносин, оскільки ні носії честі, гідності і ділової репутації, ні особи, що оточують його, не здійснюють яких-небудь активних дій для задоволення інтересу носія честі, гідності і ділової репутації. Користування цими «благами» відбувається в багатьох суспільних відносинах, в які вступають суб'єкти, і з приводу цих «благ» не встановлюються які-небудь окремі суспільні відносини честі, гідності і ділової репутації. Зважаючи на відсутність таких суспільних відносин неможливо наділити особу суб'єктивним правом на честь, гідність і ділову репутацію. Разом із тим, у цієї особи є певний інтерес у тому, щоб інші особи не принижували її честь, гідність і ділову репутацію, що тягне за собою охорону даного інтересу шляхом встановлення в нормативному порядку відповідної заборони [6]. Пояснюється така позиція тим, що ті інтереси суб'єктів права, які задовольняються

тільки за рахунок пасивної поведінки оточуючих осіб, опосередковуються не відповідними суб'єктивними правами, а заборонами посягань на вказані інтереси і виступають як охоронювані законом інтереси. В особистій немайновій сфері до таких інтересів М. Л. Нохріна відносить: інтерес в збереженні життя і здоров'я; інтерес у сприятливому навколишньому середовищі; інтерес в особистій недоторканності; інтерес у недоторканності житла; інтерес у недоторканності засобів особистого спілкування; інтерес у збереженні таємниці приватного життя; інтерес зображеної яким-небудь чином фізичної особи у нерозповсюдженні зображення; інтерес у недоторканності особистої документації [7].

Таким чином, виходячи із різних концептуальних засад, Є. О. Крашенніков та М. Л. Нохріна приходять, як не парадоксально, до спільного результату — значна частина особистих немайнових благ визнаються об'єктом охоронюваного законом інтересу, а не суб'єктивного (регулятивного) цивільного права. Разом із тим, така позиція російських вчених навряд чи може бути прийнятною в умовах української правової дійсності. Тому, на нашу думку, більш методологічно обґрунтованою видається позиція, відповідно до якої особисті немайнові правовідносини входять до предмета цивільного права, а для особистих немайнових прав притаманні поряд з іншими також і активні правомочності. Також приватноправові форми дозвільної поведінки в особистій немайновій сфері не вичерпуються закріпленням у законодавстві переліком особистих немайнових прав, а охоплюють і охоронюваний законом особистий немайновий інтерес.

З цих самих позицій хибною видається точка зору О. О. Пунди, який зазначає, що «здійснення особистого немайнового права — це практично його «спрацьовування» — задоволення певного правового інтересу», й далі: «...у разі визнання інтересу державою він набуває правової форми і здійснюється у правовому режимі як особисте немайнове право...» [8]. Дане твердження призводить до фактичного ототожнення понять «особисте немайнове право» та «охоронюва-

ний законом немайновий інтерес», що значно звужує межі дозвільної поведінки в особистісній немайновій сфері.

Співвідношення категорій «особисте немайнове право» та «особистий немайновий інтерес», крім вищезазначеного, також залежить від системно-структурної побудови особистих немайнових прав, закріплених на нормативному рівні. З цього приводу відповідно до цивілістичної доктрини та досвіду законотворення існує низка відмінних підходів, серед яких слід виділити принаймні такі: моністичний (концепція єдиного особистого немайнового права) та плюралістичний (концепція множинності особистих немайнових прав). Не вдаючись у зміст даної дискусії, для цілей нашого дослідження слід розкрити основну суть зазначених наукових поглядів.

Перша концепція обґрунтовує погляд на особисте немайнове право як єдине право для охорони усіх проявів індивідуальності, усіх особистих інтересів. Так, широко відомий професор дореволюційної Росії Й. О. Покровський вважав, що закон повинен захищати будь-які прояви людської індивідуальності, будь-які інтереси даної людської особистості, які не суперечать закону [9]. К. А. Флейшиць зазначала, що права, об'єктом яких виступають блага, невіддільні від кожної особи, є правами, що охороняють непротиправні прояви індивідуальних рис, здібностей, прагнень людини. Широке коло індивідуальних інтересів перерахувати в законі неможливо, й унаслідок їх нетиповості вони не можуть бути представлені як об'єкти особливих суб'єктивних прав. У зв'язку з цим пропонувалося ввести в законодавство загальну правову форму охорони особистих інтересів від порушення, оскільки «об'єкт особистих прав співпадає з тим, що охороняється цими правами, інтересом» [10]. Інколи зустрічаються погляди науковців, які визнають наявність єдиного особистого права і разом з ним окремих особистих прав або пропонують конструювання «типових особистих прав», ширших за змістом суб'єктивних прав, ніж відомі види, але не настільки широких і загаль-

них, щоб втратити свою спрямованість і визначеність змісту [11].

Для розуміння моністичної концепції слід навести її законодавче закріплення в Федеративній республіці Німеччина. У цій країні загальне особисте немайнове право знаходить свій цивільно-правовий захист, хоча й не будучи прямо закріпленим, відповідно до ч. 1 ст. 823 Німецького цивільного уложення, де вказано, що особа, яка навмисно або з необережності протиправно завдасть шкоди життю, здоров'ю, свободі, власності або іншому праву, зобов'язана компенсувати завдану шкоду [12]. Також німецькому цивільному праву відомі окремі прояви захисту особистої сфери людини, що знаходять своє законодавче закріплення як самостійні особисті немайнові права, зокрема: право на ім'я; право на захист ділової репутації; право на власне зображення; право на захист персональних даних; особисті права автора [13]. Практичним значенням моністичного підходу є надання захисту будь-якому, навіть не обумовленому в законодавстві, немайновому інтересу [14]. Таким чином, нормативне закріплення концепції єдиного особистого немайнового права фактично знімає прикладний характер питання про співвідношення понять «особисте немайнове право» та «особистий немайновий інтерес».

Плюралістичний підхід визнає існування множини особистих немайнових прав. Така позиція дозволяє зважати на специфіку здійснення і захисту кожного суб'єктивного права. Основна особливість концепції множинності особистих немайнових прав полягає у неможливості змістом передбачених у законодавстві таких суб'єктивних цивільних прав охопити усю сферу особистого, що зумовлює необхідність закріплення як однієї з форм дозвільної поведінки охоронюваного законом особистого немайнового інтересу та забезпечення його належного правового захисту. З цього приводу вважаємо за можливе висловити методологічну солідарність із позицією, відповідно до якої нормативна база щодо особистих немайнових прав має, по-перше, містити загальні консолідовані поло-

ження щодо особистих немайнових прав фізичних осіб, по-друге, передбачати широкий каталог конкретних особистих немайнових прав фізичних осіб, чим здійснити їх позитивну регламентацію, по-третє, створювати реальну можливість охорони особистого немайнового інтересу фізичних осіб, не конкретизуючи його в певне суб'єктивне цивільне право [15]. Слід вказати, що чинне вітчизняне цивільне законодавство запровадило плюралістичний підхід, а отже, закріпило множини особистих немайнових прав, які у своїй сукупності складають систему, та, крім того, гарантують кожному право на захист свого особистого немайнового інтересу, який не суперечить загальним засадам цивільного законодавства.

Законодавче закріплення множини особистих немайнових прав ставить питання про її системно-структурну побудову. У цьому плані категорія інтересу також відіграє не останню роль. Так, пануюча на сьогодні доктрина при поділі особистих немайнових прав за класифікаційний критерій бере мету, на досягнення якої спрямоване відповідне особисте немайнове право. Вперше такий критерій використала Л. О. Красавчикова, яка обґрунтувала класифікацію особистих немайнових прав залежно від ієрархії потреб, які покликані забезпечити дані права. Такі потреби вона класифікувала на фізіологічні потреби (потреби першого рівня) та соціальні потреби (потреби другого рівня). До першої групи автор відносить право на життя, здоров'я, безпечне довкілля, свободу та особисту недоторканність, а до другої — відповідно: право на ім'я, честь, гідність, ділову репутацію, приватне життя, свободу пересування тощо. При цьому автор зазначає, що інтереси є нічим іншим, як суб'єктивним виразом об'єктивно існуючих тих або інших потреб людини [16]. Практично аналогічну класифікацію сприйняв і ЦК України, який у книзі другій здійснює поділ особистих немайнових прав фізичної особи на ті, що забезпечують природне існування (глава 21), та ті, що забезпечують соціальне буття (глава 22). Тому категорія інтересу

впливає на внутрішню побудову системи особистих немайнових прав.

На сучасному етапі розвитку нашої країни об'єктивно потрібне підвищення ролі охоронюваних законом інтересів у правовому регулюванні суспільних відносин. Це рівною мірою стосується як правотворчої, так і правозастосовної діяльності [17]. Особливого значення це набуває у відносинах, пов'язаних із особистісною немайновою сферою фізичної особи. Тому, незважаючи на свою «масовість», переліки особистих немайнових прав, звичайно ж, не є вичерпними і, певно, що ніколи не зможуть бути іншими. Це пов'язано з об'єктивними глобальними процесами: проблемою «обмеженості ресурсів», загальним динамічним розвитком науково-технічного прогресу, збільшенням виробництва, посиленням конкуренції, а головне — подальшим розкриттям наукою феномена людини. Наведені чинники не тільки сприятимуть усвідомленню людиною виникнення у неї нових інтересів, а й стануть причиною закріплення в законодавстві нових видів особистих немайнових прав, що вже має місце в законодавстві низки зарубіжних країн [18].

Тому, як вірно зазначає В. Л. Суховерхий, розвиток суспільства і людини, зростання духовних потреб особистості зумовили розширення сфери цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин. Проте можливості цивільно-правової охорони немайнових інтересів далеко не вичерпані, і життя наполегливо вимагає охорони дедалі ширшого кола різноманітних особистих немайнових інтересів фізичних осіб [19]. Таким чином, категорія охоронюваного законом особистого немайнового інтересу має значення не тільки для функціонування системи особистих немайнових прав, а й для її подальшого розвитку.

Отже, не кожен елемент особистісної немайнової сфери може бути опосередкований суб'єктивним цивільним правом, більше того, певно що немає такої необхідності. Разом із тим, це не означає, що елемент особистісної немайнової сфери не опосередкований особистим немайновим правом, знаходиться за межами пра-

вового впливу та позбавлений цивільно-правового захисту. Такий захист можливий лише за наявності двох умов: по-перше, особистий інтерес, що потребує захисту, не повинен бути інтересом протиправним, по-друге, протиправним повинно бути те діяння, від якого особистий інтерес у кожному окремому випадку охороняється [20]. При цьому необхідно звернути увагу на підняту в літературі проблему незабезпеченості охоронюваного законом особистого немайнового інтересу кореспондуючим обов'язком, що може стати на заваді його правового захисту. У літературі було запропоновано її вирішення таким чином, щоб вказане правило про незабезпеченість охоронюваного законом інтересу кореспондуючим обов'язком застосовувалось у випадку, коли має місце конкуренція суб'єктивного цивільного права із вказаним інтересом. В іншому випадку необхідно було б забезпечувати такий інтерес відповідним обов'язком, інакше втратиться повнота його «охоронюваності» з боку права [21]. У цьому контексті слід звернути увагу на те, що охоронюваний законом особистий немайновий інтерес носить полігалузевий характер. Так, М. В. Вітрук класифікує законні інтереси особистості на 1) загальні, характерні для усіх галузей права; 2) спеціальні, характерні для окремих галузей права. До числа перших науковець відносить законні інтереси особистості, пов'язані з охороною її невід'ємних благ (життя, здоров'я, честь, гідність та інші) [22]. Разом із тим, на нашу думку, лише цивільно-правовий захист вказаних інтересів, обумовлений їх

приватноправовим характером, забезпечує повноцінну правову охорону від порушення.

Таким чином, питання про захист інтересів при здійсненні особистих немайнових прав виникає, коли певна частина особистісної немайнової сфери не охоплюється змістом закріпленого суб'єктивного права, але не суперечить загальним засадам цивільного права та потребує правового захисту. На основі проведеного дослідження захисту інтересів у відносинах щодо здійснення особистих немайнових прав доходимо таких висновків. По-перше, охоронюваний законом інтерес як форма дозвільної поведінки охоплює значну частину особистої немайнової сфери, оскільки в силу своєї специфіки далеко не усі особисті немайнові інтереси можуть бути опосередковані суб'єктивним цивільним правом. По-друге, охоронюваний законом особистий немайновий інтерес слугує системоутворюючим чинником щодо закріплених особистих немайнових прав, адже окреслює їх внутрішню диференціацію на групи та визначає перспективи закріплення нових особистих немайнових прав, а відтак і подальше вдосконалення їх системи в цілому. По-третє, належний захист інтересів у відносинах щодо здійснення особистих немайнових прав можливий лише шляхом встановлення балансу між конфліктуючими інтересами в кожному окремому випадку з урахуванням моральних засад суспільства, принципів розумності, добросовісності та справедливості.

ПРИМІТКИ

1. Красавчиков О. А. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений и Свод законов Советского государства / О. А. Красавчиков // Проблемы гарантий осуществления и защиты прав граждан : матер. науч.-практ. конф., посвященной 175-летию возобновления Тартуского университета. — Тарту, 1977. — С. 13.

2. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук ; Національна академія наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — Хмельницький : Вид-во Хмельницьк. ун-ту управління та права, 2007. — С. 75—78.

3. Крашенников Е. А. Понятие охраняемого законом интереса / Е. А. Крашенников // Проблемы защиты субъективных гражданских прав : сб. науч. тр. — Ярославль, 2000. — С. 7—8.

4. Стефанчук Р. О. Зазнач. праця. — С. 138—143.

5. Нохрина М. Л. Гражданско-правовое регулирование личных неимущественных отношений, не связанных с имущественными / М. Л. Нохрина. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. — С. 101—102.
6. Апралич М. Л. Охраняемые законом личные неимущественные интересы / М. Л. Апралич // Правоведение. — 2001. — № 2. — С. 128.
7. Там само. — С. 129.
8. Пунда О. О. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини : монографія / О. О. Пунда. — Хмельницький—Київ, 2005. — С. 25—26.
9. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права (по изданию 1917 г.) / И. А. Покровский. — М. : Статут, 1998. — С. 110.
10. Флейшиц Е. А. Личные права граждан в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц // Ученые труды Всесоюзного института юридических наук НКЮ СССР. — Вып. VI. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. — С. 112—113.
11. Малейна М. Н. Личные неимущественные права граждан (понятие, осуществление, защита) : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / М. Н. Малейна ; Моск. гос. юрид. академия. — М., 1997. — С. 32—33.
12. Гражданское уложение Германии=Deutsches Burgerliches Gesetzbuch mit Einfuhrungsgesetz: ввод. закон к Гражд. Уложению ; пер. с нем. / В. Бергманн, введ., сост. ; науч. ред. : А. Л. Маковский [и др.] — 2-е изд., доп. — М. : Волтерс Клувер, 2006. — С. 240.
13. Посикалюк О. О. Особисті немайнові права фізичних осіб в романській, германській, англо-американській системах приватного права : монографія / О. О. Посикалюк. — К : Науково-дослідний ін-т приватного права і підприємництва НАПрН України, 2011. — С. 53—57.
14. Аскназий С. Основные вопросы Гражданского кодекса СССР в свете решений XVIII съезда ВКП(б) / С. Аскназий // Советская юстиция. — 1939. — № 14. — С. 39.
15. Стефанчук Р. О. Зазнач. праця. — С. 117.
16. Красавчикова Л. О. Понятие и система личных, не связанных с имущественными прав граждан (физических лиц) в гражданском праве Российской Федерации : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03 / Л. О. Красавчикова. — Екатеринбург, 1994. — С. 99—102.
17. Сенников И. Е. Законный интерес как форма выражения правовых возможностей (дозволений) и объект судебно-правовой защиты [Электронный ресурс] / И. Е. Сенников. — Режим доступа : <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1403/13.html>.
18. Груздев В. В. Человек и право: исторические, общетеоретические и цивилистические очерки : монография / В. В. Груздев. — Кострома : КГУ им. Н. А. Некрасова, 2010. — С. 411.
19. Суховерхий В. Л. О развитии гражданскоправовой охраны личных неимущественных прав и интересов граждан / В. Л. Суховерхий // Правоведение. — 1972. — № 3. — С. 27.
20. Флейшиц Е. А. Личные права граждан в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц // Ученые труды Всесоюзного института юридических наук НКЮ СССР. — Вып. VI. — М. : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. — С. 115.
21. Стефанчук Р. О. Зазнач. праця. — С. 113.
22. Витрук Н. В. Общая теория правового положения личности / Н. В. Витрук. — М. : НОРМА, 2008. — С. 114.

Венедиктова Ирина. Защита интересов в правоотношениях осуществления личных неимущественных прав.

Статья посвящена анализу правовой категории «охраняемый законом неимущественный интерес» и ее соотношения с категорией «личное неимущественное право». Рассмотрено осуществление охраняемых законом неимущественных интересов с точки зрения плюралистической и монистической концепций. Отображена роль категории интереса в законодательном закреплении множественности личных неимущественных прав в ракурсе системно-структурного построения. Сделан общий вывод о том, что охраняемый законом личный неимущественный интерес служит системообразующим

фактором по отношению к закрепленным личным немущественным правам, поскольку очерчивает их внутреннюю дифференциацию на группы и определяет перспективы закрепления новых личных немущественных прав.

Ключевые слова: охраняемый законом личный немущественный интерес, личное немущественное право, плюралистическая концепция, монистическая концепция.

Venediktova Iryna. The interests' defense in legal relations of realization personal non-property rights.

The article is devoted to the analysis of legal category «the personal non-property interest protected by law» and its correlation with category «personal non-property right». Made out realization non-property interests protected by law by monistic and pluralistic concepts. Reflected the role of interest in making legal system. Made a general conclusion of the system aspect of personal non-property interest attitude to personal non-property rights, because it outlines their internal division on groups and defines the perspectives of fixing new personal non-property rights.

Key words: personal non-property interest protected by law, personal non-property right, pluralistic concept, monistic concept.